

**Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет ім. Василя
Стефаника”**

Навчально-науковий юридичний інститут

Кафедра теорії та історії держави і права

Питльована В.П.

**МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТАМ ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ З КУРСУ
«ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО»
СПЕЦІАЛЬНІСТЬ «ПРАВознавство»
ОПП “МІЖНАРОДНЕ ТА ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРАВО”**

Івано-Франківськ
2019р.

Схвалено на засіданні кафедри теорії та історії держави і права
Юридичного інституту Прикарпатського національного університету
ім. Василя Стефаника, протокол № від 2019р.

Затверджено на засіданні науково-методичної ради протокол №
від 2019р.

Уклала: Питльована В.П. Методичні вказівки для самостійного опрацювання
студентами денної форми навчання до курсу «Ораторське мистецтво».

Методичні вказівки розроблені на основі навчального плану Юридичного
інституту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника
з курсу «Ораторське мистецтво». В них викладено навчально-тематичні
плани лекційних і семінарських занять, методичні вказівки, розширені плани
семінарських занять, в тому числі контрольні питання, практичні завдання,
тематика рефератів, словник термінів та понять, список основної та
додаткової літератури. Розраховані на студентів вищих навчальних
юридичних закладів.

Зміст

Вступ.....	
Розділ I. Програма курсу.....	
Розділ II. Методичні вказівки для самостійної роботи.....	
Розділ III. Тематика рефератів	
Розділ IV. Словник термінів та понять з ораторського мистецтва	
Розділ V.Список рекомендованої літератури	

ВСТУП

Приєднання України до Болонського процесу вимагає вироблення нових державних стандартів вищої освіти, а звідси випливає, що випускники вищих навчальних юридичних закладів повинні володіти достатнім обсягом знань.

Метою викладання є засвоєння студентами базових положень з історії та теорії ораторського мистецтва, а також вміння застосовувати ці знання практиці.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні:

Знати: історію риторики (етапи розвитку); основні види і жанри красномовства, поняття та види судової промови; зміст та структуру судової промови, методику підготовки публічних виступів; психологічні, логічні, мовленнєві аспекти виступу; норми та правила поведінки судового оратора; відомі пам'ятки ораторського мистецтва.

Вміти: підготувати змістовний виступ у відповідності до законів риторики публічно виголосити промову; спілкуватись з аудиторією; аналізувати ораторські твори.

Завдання курсу - Забезпечити студентів базовими (теоретичними) знаннями з курсу « Ораторське мистецтво» шляхом роз'яснення основних положень з історії та теорії ораторського мистецтва з використанням прикладів (ораторських творів)

До кожної теми, що виноситься на самостійне опрацювання, сформульована анотація, методичні поради до її вивчення, які коротко визначають зміст теми, націлюють на вибір правильного підходу до аналізу теми, акцентують увагу на проблемних питаннях, вказують на вироблення схеми підготовки питань. До теми подається перелік основної літератури (підручники та посібники), ознайомлення з якою забезпечить глибший теоретичний аналіз відповідних питань.

До тем подано детальний перелік питань для самостійного вивчення, перелік контрольних питань, що носять деталізований характер,

передбачають здійснення узагальнення чи конкретизації окремих положень теми, до окремих тем подано практичні завдання, а все це в результаті забезпечує більш глибоке засвоєння теми.

Готуючи тему, що виноситься на самостійне опрацювання, студенту слід написати тези з питань для обговорення, відповіді на контрольні питання та вирішити практичні завдання.

Викладач, який перевіряє рівень підготовки студентів з тем, що виносяться на самостійне опрацювання, має спрямувати студентів на самостійне мислення, вміння робити узагальнення та обґрунтовані висновки з кожної теми, проводити порівняльний аналіз за окремими видами судових, правоохоронних та правозахисних органів.

Для підготовки до занять для самостійного опрацювання можуть бути використані подані наприкінці методичного посібника навчальні підручники та посібники.

Програма курсу

Змістовий модуль 1. Теорія ораторського мистецтва

ТЕМА 1. Поняття та види красномовства

Поняття красномовства. Види та жанри ораторського мистецтва. Судове, академічне, політичне, церковне, суспільно-побутове красномовство. Місце красномовства в суспільному житті.

ТЕМА 2. Ораторське мистецтво як навчальна дисципліна

Риторика як наука. Ораторське мистецтво як навчальна дисципліна. Взаємозв'язок ораторського мистецтва з іншими науками та навчальними дисциплінами. Функції ораторського мистецтва. Предмет і закони ораторського мистецтва. Значення ораторського мистецтва для юристів.

ТЕМА 3. Історія ораторського мистецтва

Античне красномовство. Риторика у Стародавній Греції. Ораторське мистецтво Стародавнього Риму. Ораторська діяльність та наукові праці з риторики Горгія, Лісія, Сократа, Платона, Аристотеля, Демосфена, Ганьби, Гортала, Цицерона, Квінтіліана. Епоха Середньовіччя (гомілетика, патристика).

Риторика Київської Русі. Іларіон. Кирило Туровський. Ораторське мистецтво Києво-Могилянської академії, Іоаникій Галятовський, Ф.Прокопович, М.Ломоносов, П.Пороховщиков, К.Зелененький, М.Сперанський, О.Мерзляков, М.Кошанський.

Судова риторика XIXст.-XXст. Судова реформа 1864р. (створення адвокатури, суду присяжних, реорганізація прокуратури, зародження нотаріату).

Оратори-юристи другої половини XIXст.-поч.XXст. в Російській імперії. С. Андрієвський, А. Коні, М. Карабчевський, М. Холева, Ф. Н. Плевако. Українське ораторство XIXст. Інститут Живого Слова. Нюрнберзький процес. Р. Руденко.

Змістовий модуль 2. Методика підготовки та виголошення судової промови.

ТЕМА 4. Судова промова

Судові дебати як складова частина судового розгляду. Поняття та види судових промов. Призначення судової промови. Функції судової промови. Монологічна та діалогічна форми судової промови.

Предмет судової промови в кримінальних, цивільних та адміністративних справах.

Підготовка судової промови. Етапи підготовки виступу. Збір матеріалів. Аналіз матеріалів. Систематизація матеріалів. Письмова підготовка промови. Репліка як частина судових дебатів. Вимоги до репліки. Призначення репліки.

Тема 5. Промова державного обвинувача

Поняття обвинувальної промови. Питання, які повинен висвітлити прокурор у промові. Структура обвинувальної промови. Вступ. Фабула справи. Аналіз і оцінка зібраних доказів. Обґрунтування кваліфікації злочину. Характеристика особи підсудного. Обґрунтування пропозицій про міру покарання, цивільний позов. Аналіз причин і умов, що сприяли вчиненню злочину. Заключна частина промови. Промова прокурора при відмові від обвинувачення: зміст, структура.

ТЕМА 6. Захисна промова

Поняття захисної промови. Позиція захисника у справі. Зміст промови захисника. Залежність змісту промови від позиції захисника.

Структура захисної промови. Вступна частина промови. Виклад фактичних обставин справи. Аналіз і оцінка доказів. Кваліфікація злочину. Характеристика особи підсудного. Особливості захисної промови при формулюванні пропозиції про міру покарання, цивільний позов. Аналіз причин і умов, що сприяли вчиненню злочину. Висновок.

ТЕМА 7 Оратор і аудиторія.

Закон аудиторії. Характеристика аудиторії: поняття, типи. Соціально-демографічна, соціально-психологічна, індивідуально-особистісна ознаки аудиторії.

Поняття судової аудиторії.

Оратор як організатор мислинневої активності аудиторії. Спілкування оратора з аудиторією. Перешкоди встановлення та підтримання контакту між оратором та аудиторією, шляхи їх усунення.

Індивідуально-психологічні якості оратора та особливості його поведінки.

Логіка як метод переконання аудиторії. Закони логіки. Закон тотожності.

Закон протиріччя. Закон достатньої підстави. Закон виключеного третього.

Логічна помилка. Основні види логічних помилок.

Поняття доказу. Правила доказу в судових дебатах. Особливості індукції, дедукції, аналогії, правила їх застосування.

Правила і помилки висунення тези, аргументації та демонстрації.

Спростування.

Мовні засоби створення логічності промови.

Логічна структура промови.

ТЕМА 8. Техніка мовлення.

Етика судового оратора. Зовнішня культура оратора: вигляд, погляд, жестикуляція. Поняття і категорії техніки мовлення. Інтонаційно-виразні засоби мови. Інтонація. Тон Тембр. Темпоритми. Пауза, її види. Наголос. Голос. Дикція. Фонаційне дихання. Вимова. Милозвучність.

ТЕМА 9. Культура промови та етика оратора.

Мовний закон риторики. Мова як інструмент спілкування та чинник переконливого впливу на аудиторію. Мовна культура оратора. Норми мовної поведінки. Мовні помилки. Лексичний, синтаксичний та стилістичний запас

оратора. Стиль мови: поняття і види. Вибір стилю промови. Індивідуальний стиль оратора.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Поняття та види красномовства.

Методичні рекомендації

Красномовство – це вміння говорити не лише гарно, але грамотно і переконливо, це своєрідне поєднання таланту, знань і навичок. Таке вміння необхідне усім, а особливо діловим людям: юристам політикам бізнесменам, журналістам, науковцям тощо. Відповідно розрізняють і декілька видів красномовства. Тому вивчаючи дану тему потрібно розкрити не лише загальне поняття красномовства, але дати коротку характеристику таких основних видів ораторського мистецтва, як судове, академічне, політичне, церковне, суспільно – побутове. Для глибокого засвоєння теми слід звернути увагу і на інші класифікації красномовства.

Питання для обговорення

1. Значення красномовства для професійної діяльності юриста.
2. Жанри красномовства , їх загальна характеристика:
  - а) судове красномовство;
  - б) політичне;
  - в) дипломатичне;
  - г) церковне;
  - д) суспільно-побутове.

Контрольні питання:

1. В чому полягає особливість судового красномовства?
2. Назвіть основні жанри судового красномовства.
3. Назвіть основні жанри політичного красномовства.
4. Як ставилася християнська релігія до красномовства?
5. Які види духовного красномовства ви знаєте?

6. Який художній твір Київської Русі вважається взірцем високої риторичної культури і чому?

7. На чому базується красномовство слов'ян?

Практичне завдання.

1. Напишіть і виголосіть похвальну промову (вітальне слово).

2. Напишіть промову в жанрі давньоруського «слова» на тему: «Слово про вічні цінності духу».

Рекомендована література

1. Абрамович С.Д. Риторика загальна та судова: Навчальний посібник, / - К.: Юрінком Інтер, 2002.-416с.
2. Ивакина Н.Н. Основи судового красноречия (риторика для юристов). Учебное пособие./ Н.Н. Ивакина - М.: Юристь, 2003. - 384с
3. Молдован В.В. Судова риторика. Навчальний посібник./ В.В. Молдован - К: Інститут післядипломної освіти Київського національного університету ім. Т. Шевченка, 2001 - 312с,
4. Молдован В.В. Судова риторика. Навчальний посібник./ В.В. Молдован - К.: Кондор, 2006.-328с.
5. Олійник О.Б. «Ораторське мистецтво юриста». Навчальний посібник/О.Б. Олійник -К., Кондор, 2010.-280с
6. Сагач Г.М. Риторика Навчальний посібник, 2-е вид./ Г.М. Сагач - К: Видавничий Дім „Ін Юре", 2000. - 568с.

Тема 2. Ораторське мистецтво як навчальна дисципліна.

Методичні рекомендації

Риторика – теорія ораторського мистецтва, наука красномовства. Риторика – наука про закони управління мисленнєво – мовленнєвою діяльністю. Вона розвиває в людини цілу систему особистісних якостей: культуру мислення (самостійність, самокритичність, оперативність, відкритість, ерудицію), культуру мовлення (правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність), культуру поведінки (ввічливість, тактовність, коректність, розкутість), культуру спілкування, (повага до співрозмовника, управління поведінкою аудиторії, залучення односторонців, відповідальність за своє слово, культуру виконавської майстерності. Риторика це наука яка взаємодіє з цілим рядом суміжних дисциплін, –

філософією, логікою, психологією, етикою лінгвістики, літературознавством та ін..

Дана тема включає в себе питання про риторику як навчальну дисципліну, що вивчає теорію красномовства. Розглядаючи ці питання перш за все слід розкрити предмет та структуру риторики – науки і риторики - навчальної дисципліни, враховуючи те, що риторика це комплексна наука, яка стоїть на стику різних наук, та навчальних дисциплін.

Закони риторики це загальні правила, на яких ґрунтується теорія ораторського мистецтва. Виділяють такі основні закони риторики: закон концептуальний, закон моделювання аудиторії, закон стратегічний, закон тактичний, закон системно – аналітичний.

Питання для обговорення

1. Риторика як наука.
2. Місце юридичної риторики у колі гуманітарних наук, їх взаємозв'язок та взаємодія.
3. Закони і функції ораторського мистецтва.

Контрольні питання:

1. Дайте визначення риторики як науки.
2. Співвідношення риторики з філософією, логікою та психологією.
3. Дайте характеристику основним законам риторики:
  - закон концептуальний;
  - закон моделювання аудиторії;
  - закон стратегічний;
  - закон тактичний;
  - закон системно – аналітичний.

Практичні завдання.

1. Напишіть коротку промову на тему:

- «Заговори, щоб я тебе побачив» (Сократ);

Рекомендована література

- 1.Александров Д.Н. Риторика. Учебное пособие, 2-изд./ Д.Н.Александров - М.: Флинта: Наука, 2002. - 624с.
- 2.Абрамович С.Д. Риторика загальна та судова: Навчальний посібник/ С.Д.Абрамович, В.В.Молдован, М.Ю.Чикарькова- К.: Юрінком Інтер, 2002.- 416с.
3. Молдован В.В. Судова риторика. Навчальний посібник./ В.В.Молдован - К.: Кондор, 2006.-328с.
- 4.Овчиннікова А.П. Тенденції розвитку сучасної риторики // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 18. – О.: Юрид. літ., 2003. – С.69 – 74
5. Олійник О.Б. «Ораторське мистецтво юриста». Навчальний посібник/О.Б. Олійник -К., Кондор, 2010.-280с
- 6.Олійник О.Місце юридичної риторики у колі гуманітарних наук, їх взаємозв'язок та взаємодія.// Право України.- 2010.- № 9.
7. Олійник О. Юридична риторика як теоретична і прикладна наука: реалії та перспективи розвитку.// Право України.-2010.-№ 11.
- 8.Романова М.В. До питань риторики // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 18. – О.: Юрид. літ., 2003. – С. 935 – 937.

Тема №3 Історія ораторського мистецтва.

Методичні рекомендації

Кожна епоха, кожна країна і народ залишили в Історії ораторського мистецтва свої відбитки. Стародавня Греція, Стародавній Рим в епоху демократичного розвитку стали своєрідною скарбницею риторики і ораторського мистецтва. Публічний виступ у суді перед великою аудиторією був невід'ємною частиною діяльності судової влади у демократичних полісах стародавньої Греції та Риму, і ораторське мистецтво користувалося там величезною повагою та популярністю.

Першою серйозною спробою опису історії слов'янської риторики є праця В.Аннушкіна,, Перша російська,, Риторика ” М. 1989 р.в якій аналізується риторика,, Сказання про сім вільних мудростей, ,, Риторика” 1629 р. Тут міститься великий обсяг матеріалу з історії слов'янської риторичної науки. Найдавнішими ораторами Київської Русі були Іларіон та Кирило Туровський, які зробили великий внесок в ораторське мистецтво слов'ян. Найвідомішою працею Іларіона є „Слово про закон і благодать”, та праця К.Туровського,, Слово і новий тиждень після Пасхи ” .Красномовство слов'ян базується як на класичній античній риториці, так і на досягненнях західноєвропейської

думки. Перша східнослов'янська „Риторика” є спадкоємницею традицій античного світу, настанов Цицерона, Демосфена, Аристотеля. Вона стала підґрунтям для подальшого розвитку слов'янського красномовства, опираючись на кращих її служителів – Феофана Прокоповича, Михайла Ломоносова.

Судова реформа 1864 р. в Російській імперії до складу якої входила Україна запровадила суд присяжних, відділила суд від адміністрації, закріпила виборність суддів, змагальність кримінального процесу. Було створено адвокатуру, реорганізовано прокуратуру, нотаріат.

Питання для обговорення

1. Видатні оратори Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.
2. Найвидатніші оратори Київської Русі.
3. Судова реформа Російської імперії 1864р.
4. Зародження адвокатури в Західній Україні XIXст.
5. Нюрнберзький процес- значення для світової історії та ораторського мистецтва.

Контрольні питання:

1. Яка країна є справжньою батьківщиною античного красномовства.
2. Чим знаменитий Демосфен ?
3. Чим прославився Цицерон ?
4. Як ставилася християнська релігія до красномовства?
5. Хто зробив першу спробу опису історії риторики Київської Русі, де і коли?
6. Коли створена перша російська „Риторика”, яка її структура?
7. Хто такий Феофан Прокопович, і в чому його заслуги ?
8. Які заслуги М.Ломоносова в галузі риторики ?
9. Що дала судова реформа в Російській імперії 1864р. для судової риторики ?

Практичне завдання.

1.Прочитати обвинувальну промову Р.Руденка на Нюрнберзькому процесі та промову А.А.Александрова на захист Віри Засулич - виділіть у них засоби, які сприяють переконливості промови, визначте форму промови.

Рекомендована література

- 1.Абрамович С.Д. Риторика загальна та судова: Навчальний посібник/ С.Д.Абрамович, В.В.Молдован, М.Ю.Чикарькова- К.: Юрінком Інтер, 2002.- 416с.
2. Безменова Н.А. Очерки по теории и истории риторики./ Н.А.Безменова - М., 1991.
- 3.Кони А.Ф. Советы лекторам. Искусство речи на суде//Избранные сочинения в 2-х томах./ А.Ф.Кони. - М, 1959.
- 4.Нюрнбергский процесс : Сб. материалов: в 8-ми томах. - М, 1987-1991pp.
- 5.Поттешер Ф. Знаменитые судебные процессы/ Ф.Поттешер - М., 1985.
- 6.Прокопович Ф. Філософські твори. Т. 1./ Ф.Прокопович - К, 1991.
- 7.Русские судебные ораторы в известных уголовных процессах XIX века // Сост. И.Потапчук. - Тула, 1997.
- 8.Сергеич П. Искусство речи на суде./ П.Сергеич - М, 1988.
- 9.Смолярчук В.И. А Ф. Кони и его окружение (Очерки)./ В.И.Смолярчук - М.,1990.
- 10.Смолярчук В.И. Ф.Н. Плевако - судебный оратор./ В.И.Смолярчук - М., 1989.
- 11.Смолярчук В.И. Гиганты и чародеи слова./ В.И.Смолярчук - М.,1984.
- 12.Судові промови адвокатів України // Ред кол. Медведчук В.В. та інші. - К., 2000.
- 13.Чепіга І.П. Ораторське мистецтво на Україні в 16-17 столітті // Українська мова і література в школі. - 1989 - №10.

Тема № 4 Судова промова.

Методичні рекомендації

Підготовка судової промови розподіляється на кілька етапів :

- збирання матеріалів ;
- аналіз матеріалів ;
- систематизація матеріалів ;
- письмова підготовка промови.

Збирання матеріалів починається в процесі вивчення кримінальної справи. Вони підкажуть, на що потрібно звернути особливу увагу, які запитання слід задати учасникам процесу під час судового слідства. Збирання матеріалів триває аж до проголошення промови.

Збирання і аналіз матеріалів – це єдиний взаємопов'язаний процес, завдання якого – підвести судового ратора до безпосередньої підготовки промови.

Найкраща форма підготовки судової промови – це складання детальних тез промови. Як і закінчена судова промова, тези повинні містити головні положення, найважливіші докази, хід міркувань, необхідні фактичні, юридичні, суспільно – політичні висновки.

Питання для обговорення

1. Підготовка судової промови.
2. Етапи підготовки виступу.
3. Логіка та емоції в промові.
4. Судові дебати- головний етап судового процесу

Контрольні питання:

1. Що являє собою безпосередня підготовка судової промови ?
2. Від чого залежить обсяг письмової підготовки промови судовим ритором ?
3. Коли настає завершальний етап у підготовці судової промови ?
4. Коли слід приступити до систематизації матеріалів судової промови ?
5. Що мають містити тези судової промови ?
6. Які переваги дають тези судової промови ратору ?.

Практичне завдання.

1. Прочитайте промову С. Ткаченка у справі В.Губаєва , виділіть у ній засоби, які сприяють переконливості промови, визначте форму промови.
2. Спробуйте уявити, що вам хочеться поділитися враженнями про нещодавно прочитану книгу: а) зі своїм другом; б) зі своїм дідусем; в) зі своїми одногрупниками. У чому полягатиме казуальний момент вашої розповіді в кожному випадку?

Рекомендована література

- 1.Абрамович С.Д. Риторика загальна та судова: Навчальний посібник/ С.Д.Абрамович, В.В.Молдован, М.Ю.Чикарькова- К.: Юрінком Інтер, 2002.- 416с.
2. Джурук В., Амігуд М. Репліка на зауваження нашого опонента // Право України .-1991.-№5.
3. Зворышин Ю.Н. Юмор в публичном виступленні./ Ю.Н. Зворышин- М, 1997.
4. Ивакина Н.Н. Культура судебной речи./ Н.Н.Ивакина - М.,1995.
5. Кацавец Р. Культура думки і слова у професійній діяльності юриста.// Право України- 2009-№ 2
6. Кохтев Н.Н. Ораторская речь: стиль и композиция./ Н.Н.Кохтев- М., 1992..
7. Китаєв А. Про культуру судового процесу // Право України .- 1994.- № 5-6.
8. Лукін С. Поняття принципу змагальності у судовому процесі.// Право України .-2010.-№3
9. Олійник О.Б. «Мистецтво судових дебатів». Навчальний посібник/О.Б. Олійник- К., Кондор, 2010.-258с.
- 10.Радзвілл А. Мистецтво риторики або допомога юристу побудувати будь-який виступ // Юрид. журнал. – 2005. – № 8. – С. 132 – 135.

Тема № 5 Промова державного обвинувача.

Методичні рекомендації

Існує кілька способів викладу фактичних обставин справи :

- хронологічний ;
- системний ;
- змішаний ;.

Аналіз і оцінка зібраних у справі доказів є важливою частиною обвинувальної промови де необхідно довести саму подію злочину і винність підсудного в її здійсненні. Якраз аналіз і оцінка доказів можуть переконати суд у правильності позиції прокурора, змусити прислухатися до його думки. Докази , які наводить прокурор в обвинувальній промові, повинні переконливо підтвердити правильність його висновку.

Обґрунтовуючи питання про кваліфікацію злочину, прокурор повинен неухильно дотримуватись вимог кримінального законодавства, з'ясувати суб'єктивний бік вчиненого злочину. Обсяг цієї частини судової промови залежить від складності справи.

Судова практика показує : якщо прокурор у своїй промові добре проаналізує дані про особу підсудного, це допоможе йому повніше й

об'єктивніше оцінити злочин, правильно визначити ступінь суспільної небезпеки, роль і ступінь вини кожного підсудного. Вимоги які ставляться до характеристики підсудного прокурором :

- не повинно бути місця голосливим твердженням, суб'єктивній думці про підсудного ;
- підсудний – це ще не злочинець ;
- характеристика повинна базуватись тільки на даних, які є в справі ;
- не допустимі не об'єктивність, ігнорування позитивних якостей підсудного ;.

Заключна частина обвинувальної промови прокурора – факультативний елемент судової промови державного обвинувача. Державний обвинувач може коротко зупинитися на підсумках судового процесу; висловити впевненість, що справедливий вирок буде сприяти зміцненню законності; вказати на уроки судово розгляду справи ; закликати присутніх до рішучої боротьби із злочинністю.

Закон надає прокуророві право після проголошення промов усіма учасниками судових дебатів виступити із реплікою. (ст.318 КПК України) Репліка як правило, гостро полемічний виступ. Вона повинна бути короткою, чіткою і зрозумілою.

Питання для обговорення

1. Виклад фактичних обставин злочину.
2. Аналіз і оцінка зібраних у справі доказів.
3. Обґрунтування кваліфікації злочину.
4. Характеристика особи підсудного.
5. Заключна частина промови.
6. Репліка прокурора.

Контрольні питання :

1. Що таке обвинувальна промова прокурора ?

2. Які питання покликаний висвітлити прокурор у своїй обвинувальній промові ?
3. Яка структура обвинувальної промови ?
4. Якою повинна бути вступна частина обвинувальної промови ?
5. Які особливості аналізу показань потерпілого ?
6. Що необхідно з'ясувати прокурору при характеристиці особи підсудного ?
7. Навіщо прокурору робити детальний аналіз даних про особу підсудного?
8. Коли і для чого прокурор може взяти слово для репліки ?
9. Який зміст і правила проголошення репліки ?

Практичне завдання.

Проаналізуйте структуру обвинувальної промови Ю.Апришко у справі А. Ігнатосяна.

Рекомендована література

1. Вернидубов І. Структура і зміст промови прокурора при відмові від обвинувачення //Право України - 1993- № 9-10.
2. Вернидубов І. Правові наслідки відмови прокурора від обвинувачення // Право України - 1995- № 5-6.
3. Дадерко Л. Підготовка обвинувальної промови прокурора // Право України - 1999.-№9.
4. Дадерко Л. Культура і стиль обвинувальної промови прокурора // Право України .-2000.-№ 3
5. Дадерко Л. Зміст і структура обвинувальної промови прокурора // Право України .-2002.-№ 2.
- 6.Джурук В., Амігуд М. Репліка на зауваження нашого опонента // Право України .-1991.-№5.
7. Долежан В. Проблеми участі прокурора у кримінальному судочинстві в аспекті судової реформи./ Право України.- 2010.-№ 5
- 8.Олійник О.Б. «Прокурорська риторика». Підручник/О.Б.Олійник-К.,Алерта,2008.-304с.
- 9.Судова риторика: теорія і практика: навчальний посібник / В.В.Молдаван-2-ге видання, перероблено і доповнено./ В.В.Молдаван - К: Юрінком Інтер,2010.-469с.

Тема № 6 Захисна промова.

Методичні рекомендації

Вступну частину захисної промови можна розпочати :

- з оцінки суспільно – політичного значення справи яка розглядається ;
- вказівкою на специфічні особливості кримінальної справи ;
- з викладу програми промови ;
- відсилкою до окремих положень промови прокурора ;
- характеристикою особи підсудного тощо ;

Виступаючи із захисною промовою в суді, адвокат передусім повинен висвітлити передбачені кримінально процесуальним законом обставини, встановлення яких необхідно для вирішення кримінальної справи, а також для прийняття процесуально – профілактичних заходів у справі. Виклад фактичних обставин не повинен повторювати фабулу справи в тому вигляді, в якому вона викладена в обвинувальному висновку. Як окрема і самостійна частина захисної промови виклад фактичних обставин справи доречний у справах :

- в яких фабула досить складна і допускає різні тлумачення з позицій обвинувачення і захисту;
- в яких захисник доказує наявність обставин, які усувають протиправність діяння ;
- за відсутністю суб'єктивних умов відповідальності;

Правильна кваліфікація злочину є однією з гарантій здійснення правосуддя, оскільки кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, яка винна у вчиненні передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння. Помилка у кваліфікації може потягнути безпідставне засудження особи, діяння якої не є протиправним; конфіскацію майна ; застосування амністії, судимість тощо.

Завдання захисника – розкрити внутрішній світогляд і світосприймання підсудного, зрозуміти його психологію переживання і пояснити їх суддям. Захисник зобов'язаний: зібрати і доповісти суду все, що говорить на користь підзахисного, що здатне полегшити його участь і що дозволить виявити обставини, сприятливі для підсудного.

Заключна частина захисної промови є обов'язковою в кожній судовій промові. Захиснику необхідно так переконливо сформулювати висновки, щоб суду стало очевидним, що виправдання в цьому випадку – єдино правильний шлях правосуддя.

Питання для обговорення

1. Вступна частина захисної промови.
2. Встановлення фактичних обставин справи, аналіз і оцінка доказів.
3. Обґрунтування кваліфікації злочину.
4. Характеристика особи підсудного.
5. Заключна частина захисної промови.

Контрольні питання :

1. Яка структура захисної промови ?
2. Які способи і прийоми вступної частини захисної промови Ви можете назвати ?
3. Які фактичні обставини справи повинен висвітлити адвокат, виступаючи із захисною промовою ?
4. Яке завдання повинен ставити перед собою захисник, даючи характеристику особи підсудного ?
5. Про що може говорити захисник у заключній частині промови ?
6. Чим відрізняється зміст репліки від основної судової промови ?
7. Чи допускається альтернатива в судовій промові ?

Практичне завдання .

Проаналізуйте структуру захисної промови С.Любітова у справі Л.Назаренка.

Рекомендована література

- 1.Абрамович С.Д. Риторика загальна та судова: Навчальний посібник/ С.Д.Абрамович, В.В.Молдован, М.Ю.Чикарькова- К.: Юрінком Інтер, 2002.- 416с.
- 2.Лукін С. Поняття принципу змагальності у судовому процесі.// Право України .-2010.-№3
- 3.Олійник О.Б. «Мистецтво судових дебатів». Навчальний посібник/О.Б. Олійник- К., Кондор, 2010.-258с.

- 4.Олійник О.Б. «Правова риторика». Навчальний посібник/ О.Б. Олійник -К., Кондор, 2010.-166с.
- 5.Олійник О.Б. «Ораторське мистецтво юриста». Навчальний посібник/О.Б. Олійник -К., Кондор, 2010.-280с.
- 6.Судебные речи знаменитых русских адвокатов//Сост ред Е.Л. Рожникова – М., 1997.
- 7.Судебные речи адвокатов Украинской ССР. - М., 1959.
- 8.Судові промови адвокатів України // Ред кол. Медведчук В.В. та інші. - К., 2000.
- 9.Тимченко Г. Судові дебати як етап судового розгляду в цивільному процесі.// Право України.- 2008.- № 6

Тема № 7. Оратор і аудиторія.

Методичні рекомендації

Оратор – особа яка виголошує промову, той хто володіє мистецтвом публічного виступу. Аудиторія – група людей, на яку в процесі прямого чи непрямого спілкування здійснюється цілеспрямований вплив з метою її інформування, переконання, стимулювання певних практичних дій.

Виділяють наступні ознаки аудиторії :

- соціально – демографічні ;
- соціально – психічні ;
- індивідуально – особистісні ;

Обов'язок оратора говорити правду. Оратор є лише той хто в змозі говорити з кожного питання гарно, вишукано і переконливо, відповідно до важливості предметів, на користь часові і для задоволення слухачів.

Ефективність промови, її вплив на аудиторію залежить від кількох аспектів, але перш за все від того наскільки вона аргументована та переконлива. Тому, кожному оратору необхідно знати закони логіки, логічні помилки, логічні операції. Відповідаючи на ці питання назвіть та охарактеризуйте відомі вам закони логіки, розкрийте поняття і види логічних помилок, дайте визначення таких логічних операцій як теза, аргументація, демонстрація, спростування, вимоги, яким вони повинні відповідати, а також правила їх висунення та помилки, які при цьому можуть виникати.

Питання для обговорення

1. Оратор і аудиторія, поняття, загальна характеристика.
2. Зовнішня культура оратора та особливості його поведінки.
3. Вигляд оратора, вихід до слухачів, погляд, жестикуляція, голос, місце промови.
4. Закони логіки, загальна характеристика.
5. Правила доказу в судових дебатах.
6. Логічна структура промови.

Контрольні питання :

1. Що потрібно розуміти під соціально – демографічною ознакою аудиторії ?
2. Що потрібно розуміти під соціально – психічною ознакою аудиторії ?
3. Що потрібно розуміти під індивідуально – особистісною ознакою аудиторії ?
3. Якими якостями повинен бути наділений оратор ?
4. Які види жестів можете назвати?
5. Що таке закон тотожності?
6. Що таке закон протиріччя?
7. Що таке закон достатньої підстави?
8. Назвіть основні правила доказу в судових дебатах.
9. Що таке індукція, дедукція і аналогія?
10. Яке значення спростування в судовій промові?

Практичне завдання:

1. Проведіть репетицію виходу до аудиторії зі своїми одногрупниками. Відзначайте один в одного всі можливі недоречності (заціплення, скутість жестів, незграбну поставу, кам'яне обличчя, переляканий погляд, невпевнену або занадто швидку ходу). Намагайтеся позбутися цих недоліків; тренуйтеся перед великим дзеркалом.

2. Спробуйте прочитати перед аудиторією вірш з використанням техніки мовлення.

Рекомендована література

- 1.Абрамович С.Д. Риторика загальна та судова: Навчальний посібник// С.Д.Абрамович, В.В.Молдован, М.Ю.Чикарькова- К.: Юрінком Інтер, 2002.- 416с.
- 2.Введенская Л.А., Павлова Л.Г. Культура и искусство речи./ Л.А.Введенская, Л.Г.Павлова - М., 1984.
- 3.Карнеги Дейл. Как вырабатывать уверенность в себе и влиять на людей выступая публично./Д.Карнеги - М, 1994.
- 4.Кацавец Р. Культура думки і слова у професійній діяльності юриста.// Право України- 2009-№ 2.
- 5.Китаєв А. Про культуру судового процесу // Право України .- 1994.- № 5-6.
- 6.Коні А. Як повернути й утримати увагу аудиторії // Закон і бізнес. – 2004. – 4-10 вересня (№ 36). – С. 17.
- 7.Овчиннікова А.П. Формування традицій мовного дискурсу в Україні // Там же. – Вип. 21. – О.: Юрид. літ., 2003. – С.58 – 63.
- 8.Олійник О.Б. «Ораторське мистецтво юриста». Навчальний посібник/О.Б. Олійник -К., Кондор, 2010.-280с.
- 9.Ясинюк М.М. Про деякі положення, які необхідно знати при підготовці до виступів в судових дебатах // Право і безпека. – 2006. – № 5 / 1 (№ 1). – С. 108 – 110.

ТЕМА 8. Техніка мовлення.

Методичні рекомендації

Ефективність промови, її вплив на аудиторію залежить від кількох аспектів, але перш за все від того наскільки вона аргументована та переконлива. Крім вміння говорити переконливо, важливим є і вміння оратора говорити гарно та правильно. Розкриваючи мовленнєві аспекти виступу особливу увагу зверніть на інтонаційно-виразні засоби мови, такі як голос, дикція, тон, тембр, інтонація логічний наголос, логічні паузи тощо. Покажіть як саме за допомогою мови можна вплинути на слухачів.

Питання для обговорення

- 1.Поняття і категорії техніки мовлення. Інтонаційно-виразні засоби мови. Інтонація. Тон Тембр. Темпоритми.
2. Пауза, її види. Наголос. Голос.

4.Етика судового оратора. Зовнішня культура оратора: вигляд, погляд, жестикуляція.

5.Вербальні(мовні) і невербальні(немовні) засоби мови.

Рекомендована література

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення./ Н.Д.Бабич - Львів, 1990.
2. Карнеги Дейл. Как вырабатывать уверенность в себе и влиять на людей выступая публично./Д.Карнеги - М, 1994.
3. Марфін М.І. Проблеми лектора-початківця вищого навчального закладу // Безпека життєдіяльності. – 2006. – № 10. – С. 33 – 36.
- 4.Москаль Р. Професійна лексика та юридична техніка як засоби професійного успіху юриста // Юрид. вісн. України. – 2002. – 21-27 грудня (№ 51). – С. 9.
- 5.Олійник О.Б. «Ораторське мистецтво юриста». Навчальний посібник/О.Б. Олійник -К., Кондор, 2010.-280с.
6. Писаренко Л.М. Мова як чинник формування ментальності юристів //Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 21. – О.: Юрид. літ., 2003. – С.63 – 67.
- 7.Радзвілл А. Мистецтво риторики або допомога юристу побудувати будь-який виступ // Юрид. журнал. – 2005. – № 8. – С. 132 – 135.
8. Судова риторика: теорія і практика: навчальний посібник / В.В.Молдаван-2-ге видання, перероблено і доповнено./ В.В.Молдаван - К: Юрінком Інтер,2010.-469с.

Тема 9. Культура промови та етика оратора.

Методичні рекомендації

Крім вимоги говорити переконливо, важливим є і вміння оратора говорити гарно та правильно. Розкриваючи мовленнєві аспекти виступу особливу увагу зверніть на інтонаційно – виражені засоби мови, такі як голос, дикція, тон, тембр, інтонація, логічний наголос, логічні паузи тощо. Покажіть як саме за допомогою мови можна вплинути на слухачів. Розглядаючи друге питання, перелічіть основні інтонаційно виразові засоби мови, дайте їм загальну характеристику.

Культура мови оратора- це процес свідомого добору та використання тих мовних засобів, які допоможуть лектору швидко й результативно досягнути мети в кожній конкретній ситуації публічного виступу.

Словниковий запас культурної людини- багатий, гнучкий.Грамотна, чиста мова одразу створює враження освіченості, інтелігентності. Промова, в

якій багато помилок, не тільки створює негативне враження про самого оратора, але і утруднює сприйняття самої промови, відвлікає від теми. Оратор мусить дотримуватися граматичних норм. Проте досвідом художника слова також не слід нехтувати.

Питання для обговорення

1. Поняття про художній образ. Звуковий рівень тексту.
2. Лексичний, синтаксичний, стилістичний рівень тексту.
3. Стиль ораторського твору.

Контрольні питання :

1. Що таке мовна культура оратора ?
2. Що таке індукція, дедукція, аналогія ?
3. Назвіть категорії техніки мовлення ?
4. Які Ви знаєте види пауз ?
5. Яке значення наголосу, дикції, вимови в судовій промові ?

Практичне завдання.

1. Прочитайте промову С. Ткаченка у справі В.Губасва , виділіть особливості цієї промови, зокрема, лексичний, синтаксичний та стилістичні рівні тексту. Виголосіть уривок з цієї промови із дотриманням вимог техніки мовлення.

Рекомендована література

- 1.Абрамович С.Д. Риторика загальна та судова: Навчальний посібник/ С.Д.Абрамович, В.В.Молдован, М.Ю.Чикарькова- К.: Юрінком Інтер, 2002.- 416с.
- 2.Бабич Н.Д. Основи культури мовлення./ Н.Д.Бабич - Львів, 1990.
3. Карнеги Дейл. Как вырабатывать уверенность в себе и влиять на людей выступая публично./Д.Карнеги - М, 1994.
4. Марфін М.І. Проблеми лектора-початківця вищого навчального закладу // Безпека життєдіяльності. – 2006. – № 10. – С. 33 – 36.
- 5.Москаль Р. Професійна лексика та юридична техніка як засоби професійного успіху юриста // Юрид. вісн. України. – 2002. – 21-27 грудня (№ 51). – С. 9.
- 6.Олійник О.Б. «Ораторське мистецтво юриста». Навчальний посібник/О.Б. Олійник -К., Кондор, 2010.-280с.

7. Писаренко Л.М. Мова як чинник формування ментальності юристів //Там же. – Вип. 21. – О.: Юрид. літ., 2003. – С.63 – 67.
- 8.Радзвілл А. Мистецтво риторики або допомога юристу побудувати будь-який виступ // Юрид. журнал. – 2005. – № 8. – С. 132 – 135.
9. Судова риторика: теорія і практика: навчальний посібник / В.В.Молдаван-2-ге видання, перероблено і доповнено./ В.В.Молдаван - К: Юрінком Інтер,2010.-469с.
10. Токарська А.С., Кочан І.М. Культура фахового мовлення правника. – Л.: Світ, 2003. – 312 с.
11. Хоменков І.В. Еристика: Мистецтво полеміки. Навчальний посібник/ І.В.Хоменков -К: Юрінком, 2001. -273с.

Тематика рефератів

1. Основні поняття риторики.
2. Основні закони риторики.
3. Категорія етосу в риторичі.
4. Категорія пафосу в риторичі.
5. Ознаки педагогічної майстерності оратора.
6. Образ оратора.
7. Поняття риторичного ідеалу.
8. Образ аудиторії.
9. Основні етапи підготовки і виголошення промов.
10. Аргументація. Види аргументів.
11. Логічні помилки і шляхи їх уникнення.
12. Мовний вигляд промови (мовні засоби аргументів та образності).
13. Історія і досвід давньогрецької риторики.
14. Риторика Горгія.
15. Риторичне вчення Арістотеля.
16. Риторика Сократа.
17. Ораторство Демосфена.
18. Риторика Платона.
19. Історія і досвід давньоримської риторики.
20. Риторичні трактати Цицерона.
21. Цицерон про образ оратора.
22. Ритори Києво-Могилянської академії.
23. Риторична система Феофана Прокоповича.
24. Гомілетика Іоанікія Галятовського.
25. Досвід церковно-християнської риторики.
26. Види судових промов і мовні ознаки їх.
27. Види епідейктичних промов і мовні ознаки їх.
28. Види дорадчих промов і мовні ознаки їх.
29. Особливості політичного красномовства.

30. Особливості рекламних промов та оголошень.
31. Риторика діалогічного мовлення. Еристика.
32. Мовні засоби дискусії.
33. Мовні засоби полеміки.
34. Риторика в навчальному процесі.
35. Риторика у вихованні особистості.
36. Мій риторичний ідеал.
37. Культура мовлення як ознака риторичної освіти мовця.
38. Політичне красномовство українських парламентаріїв.
39. Риторика в повсякденному житті (аналіз і критика досвіду).
40. Риторика в сучасних засобах масової інформації.
41. Сучасні українські промовці й оратори (на вибір).

Словник термінів та понять з ораторського мистецтва

Активізація аудиторії (лат. actirus – діяльний) – створення в аудиторії творчої атмосфери розмірковування.

Алегорія (грец. allos – інший, agoreuo – говорю), (іносказання) – зображення абстрактного поняття чи явища через конкретний образ.

Анафора (грец. anaphora – „винесення нагору”) – лексико-синтаксичне повторення слів і словосполучень на початку речень.

Антитеза (грец. antithesis - суперечність) – зворот промови, в якому для посилення виразності протиставлені поняття, думки, образи, стани, риси характеру діючих осіб.

Аргумент (лат. arguere – показувати, з'ясувати, доводити) – думка (або сукупність взаємозв'язаних думок), за допомогою якої обґрунтовується істинність будь-якої іншої думки (або теорії). При доказі деякої думки аргументи є підставами, або посилками, з яких логічно випливає думка, що доказується.

Аргументація – 1) активна діяльність оратора, спрямована на доказування тези; 2) логічне обґрунтування оратором тези шляхом доказування, переконання.

Артикулятори (лат. articula – розчленовую, розбірливо вимовляю) – частина голосового апарату (язик, губи, зуби, нижня щелепа, м'яке піднебіння), що створює із звуків склади і слова.

Аудиторія (лат. audio – слухаю, чую – 1) зал для читання лекцій, доповідей; 2) слухачі лекцій, доповідей, промови тощо; це сукупність слухачів, об'єднаних в одиниці часу і простору спільним видом діяльності.

Аудиторний шок (сценічний страх) – стан емоційної напруги при вираженні думок, у результаті якого люди відчують складнощі у виконанні промови.

Благозвучність – приємність голосу.

Висота голосу – фізіологічна властивість мовного голосу, керована напругою голосових зв'язок і частотою імпульсів, отриманих із головного мозку. Розрізняють: високий мовний голос, у якому переважно розвинуте голосове звучання зі слабо вираженим грудним; низький мовний голос, у якому переважно розвинуте грудне звучання зі слабо вираженим голосовим;

середній мовний голос із добре розвинутим і голосовим, і грудним звучанням.

Гіпербола (грец. hyperbole – перебільшення) – навмисне художнє перебільшення сили, значення, розміру явища, що зображується.

Голос – озвучене дихання, що складається з п'яти елементів: звучності, темпу, висоти, тембру та дикції (артикуляції).

Голосовий апарат – апарат, що складається з чотирьох частин: дихальних органів, вібраторів, резонаторів і артикуляторів.

Градація (лат. gradatio – поступове підвищення) – поступовий перехід від одного стану до іншого при наростанні якості (або навпаки) для посилення ефекту мови, наприклад, “переміг, розгромив, знищив”.

Дебати (фран. debats – сперечатися) – обговорення будь-якого питання, обмін думками звичайно після доповіді.

Денотатний граф (лат. denoto – позначаю і грецьк. grapho – пишу) – засіб виділення з тексту істотних ознак ключового поняття.

Діалог (грец. dialogos – бесіда, розмова) – бесіда між двома або декількома особами, основна форма ораторської діяльності при відповідях на питання.

Діапазон голосу (герц. dia rason — через усі) – зміна висоти звучання від найнижчих до найвищих звуків, тонів; поняття “діапазон” включає до себе об’єм, сукупність всіх звуків різної висоти, доступних людському голосу.

Дикція (лат. dictio – вимова) – правильна, чітка вимова кожного голосного і приголосного звуків окремо, а також слів і речень у цілому.

Динаміка голосу (грец. dunamicos – сильний) – різноманітний ступінь сили звучання, гучності. Гучність забезпечується гарною роботою дихального апарату, а також активною артикуляцією, відсутністю зайвих м’язових напруг.

Дискусія (лат. discussio – розгляд, дослідження) – розглядання будь-якого питання або групи питань компетентними особами з наміром досягти взаємоприйняттого рішення.

Диспут (лат. disputare – міркувати, сперечатися) – привселюдна суперечка на наукову або суспільно важливу тему; для нього, як і для дискусії, характерне прагнення, дійти єдиної думки, знайти спільне рішення, встановити істину співставляючи суперечливі судження.

Експромт (лат. *exproptus* – готовий), (імпровізація) – промова, яка створена без підготовки в момент безпосереднього виконання. Ґрунтується на природному дарі володіти словом і частково ерудиції та культурі оратора. Здатність до експромту свідчить про обдарованість і найвищий рівень розвитку ораторських здібностей.

Епітет (грец. *epitheton* – означення, прізвисько) – вислів, що образно визначає річ, людину чи дію, підкреслюючи найбільш характерну чи вражаючу якість або дає ідейно-емоційну оцінку.

Епіфора (грец. *epiphora* – повторення) – стилістична фігура, що являє собою повторення слова або звукосполучення наприкінці фрази чи декількох фраз із метою посилення виразності поетичної промови; паралелізм синонімів або граматичних форм.

Жанр (франц. *genre* – рід, вид) – стійка композиційно-мовна схема. Кожний мовний жанр має свою структуру, свої правила розташування матеріалу тощо.

Жести (лат. *gesta* – діяння) – виражальні рухи рук, пальців. Жести використовують як допоміжні засоби спілкування людей. Жестами вони виражають свої думки. Жести виступають і як імпульсивно-інстинктивні дії, розраховані на те, що люди за допомогою них зрозуміють внутрішній стан оратора і його вимоги. Жестом нерідко супроводжується мовлення, що надає наочності та експресивності розповіді.

Заперечення – обґрунтоване відхилення якої-небудь думки або положення, твердження, в якому виражається незгода з ким-небудь чи з чим-небудь; спростування думки або судження.

Засіб демонстрації аргументу – вибір форми умовиводу для показу логічного зв'язку аргументів із тезою.

Зевґма (грец. *zeugma* – зв'язок, ярмо) – експресивна синтаксична конструкція, що складається з головного слова й однорідних членів речення, які залежать від нього, рівноцінних граматично, але різнопланових за значенням, унаслідок чого в багатозначному головному слові одночасно актуалізуються мінімум два різних значення або значенневих відтінки.

Ідея (грец. *idea* – вигляд) – основна думка, яка лежить в основі промови оратора; основна думка, що визначає зміст виступу.

Інверсія (лат. *inversio* – перестановка, перевертання) – зміна звичайного порядку слів у реченні для виділення смислової значущості тих чи інших його складових або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення.

Інтонація (лат. *intonare* – видавати звук, голосно вимовляти) – ритміко-мелодійна побудова промови, яка передає її сенс і почуття за допомогою висоти тону, сили звуку, темпу мови і тембру голосу.

Іронія (грец. *eironeia* – удоване незнання) – іносказання, що містить у собі висміювання, негативну оцінку предмета мовлення або якихось його якостей: заперечення під видом ствердження чогось. Зовнішня форма суперечить змістові при тонкому, ущипливому глузуванні.

Каламбур (франц. *calembour* – гра слів) використання різних значень (двозначності) того самого слова або двох подібно-звучних слів із метою досягнення комічного ефекту; гра слів.

„Кінетичний код” – це рухома система умовних знаків або сигналів для передавання відомостей; один із каналів спілкування оратора з аудиторією, так звана сукупність міміки, жестів, рухів, поз.

Композиція (лат. *composito* – упорядкування, зв’язування) – розташування і співвіднесеність компонентів промови. К. – набагато більш складна і багатопланова конструкція, чим план або схема, до яких її іноді намагаються звести. Вона спирається не тільки на логіку і психологію, а й на естетичне почуття оратора і слухачів.

Композиційні прийоми – дидактичні форми, в яких передається інформація.

Контекст (лат. *contextus* – сплетіння, з’єднання, тісний зв’язок) – у цілому закінчений за змістом уривок тексту або усної мови, у межах якого найточніше виявляється сенс і значення слів і фраз, що входять до його складу.

Концепція (лат. *conceptio* – розуміння, система) – це система поглядів на те чи інше явище, яке становить собою предмет промови.

Культура мовлення – вміння використовувати всі способи впливу на слухачів, які пов’язані з мовою і збігаються з поняттям “мовленнєва майстерність”.

Культура письмової промови юриста – це вибір і організація мовних засобів, що відповідають офіційній ситуації і вимогам законодавства й адекватно відбивають встановлювані у справі фактичні дані.

Культура привселюдної промови юриста – це таке мотивоване використання мовного матеріалу, яке є оптимальним для даної ситуації й змісту промови.

Літота (грец. *litotes* – простота) – образний вислів, який полягає у зменшуванні величини, значення явища, що зображується, применшенні, недомовленості. Л. – протилежний гіперболі троп.

Логіко-інтонаційна виразність мови – уміння оратора чітко, повно, без перекручувань донести до слухачів зміст промови, її основні ідеї.

Логіко-інтонаційний аналіз тексту промови – творче освоєння тексту, в якому кожному епізоду притаманні певні тональність, темпоритм, температура почуттів (ступінь емоційності). Він здійснюється за допомогою мовних нот.

Логічний наголос — підкреслена вимова етапних речень у промові (тези, висновки), а також найзначніших слів і словосполучень у фразах.

Метафора (грец. *metaphora* – перенос) – вид тропа, що побудований на вживанні образного виразу чи слова в переносному значенні для визначення якогось предмета чи явища, схожого з ним окремими рисами (колір, форма тощо). М. є тим же порівнянням, однак при порівнянні схожість указується прямо, а в метафорі домислюється.

Метонімія (грецьк. *metonymia* – перейменування) – перенесення назви одного явища на інше, що перебуває з ним у певному зв'язку (замість назви цілого – назва частини).

Мовний такт — відрізок фрази, цілісний за значенням, об'єднаний інтонаційно і відокремлений з обох боків паузами.

Невербальний канал – це інформаційний канал між суб'єктами спілкування, якому притаманні наступні паралінгвістичні ознаки: просодія – система вокалізації промови (тон, інтонація, темп, гучність вимови промови); екстра лінгвісти-ка – емоційний звуковий супровід (сміх, плач, паузи, подих, покашлювання, звукоімітація); кінесика – міміка (вираз обличчя), жести, пози, хода, пантоміміка (вираз тіла), візуальний контакт (погляд); такесика (знаки вітання) – потискання рук, поцілунок, дружнє поплескування, обійми; проксемика – відстань між партнерами.

Ноти мовні — це графічне зображення голосової, інтонаційної мелодії промови. Усі н. м. поділяються на три групи: рядкові, надрядкові, підрядкові.

Ноти надрядкові — графічне зображення голосової мелодії промови, що розташовується над тим словом або окремим складом слова, які потребують зміни діапазону.

Нота підпорядкована – це лише одна мовна нота, “підкреслювання”, коли необхідно наголосити в реченні го-ловну думку або окреме слово.

Ноти рядкові - це ноти, що розташовуються на рядку, перед словами або групою слів, яким необхідно задати саме таку інтонацію (кличні або питальні в кінці речення).

Оксиморон (грец. oximoron – дотепно – безглузде), (оксюморон) – вид тропа, що ґрунтується на поєднанні протилежних за значенням або суперечних за змістом понять, які разом дають нове уявлення.

Омоніми (грец. homonymia, homos – однаковий, onoma – ім'я) – слова, різні за значенням, але однакові за звучанням і написанням.

Опонент (лат. opponens – той, що протиставить, заперечує) – учасник суперечки, який спростовує висунуту іншою стороною тезу.

Паузи граматичні – це засіб граматичного упорядкування тексту промови.

Паралінгвістичний код – сукупність невербальних знаків та символів, що використовуються у спілкуванні.

Паузи логічні – паузи, що пов'язані зі змістом, логікою промови. За їх допомогою оратор здійснює роздрібнювання потоку слів на змістовні частини. Це нібито поділ або поєднання слів у мовні такти.

Паузи психологічні – засоби емоційної інтерпретації тексту, спрямовані на розкриття психологічного навантаження думки, слів.

Перифраз – описовий оборот, стилістичний прийом, коли предмет, явище називаються не прямо, а через їхні характеристики, ознаки.

Персоніфікація (лат. persona – маска, особа і fasio – роблю) – вид метафори, надання неживим предметам або поняттям людських властивостей.

Полеміка (франц. polemique, від грецьк. polemikos – войовничий, ворожий) – гостра суперечка, сутичка думок з будь-якого питання.

Полемічний діалог – суперечка двох; припускає зіставлення і протиборство різноманітних точок зору, ідей, що мають за мету виявити логічні протиріччя і помилки, викривають неправду й обман. Пов'язана з аргументацією, тому що поза доказом (спростуванням) вона немислима; а також неможлива без урахуванням логічного, психологічного і морального компонентів.

Польотність – здатність голосу заповнювати весь простір того приміщення, в якому він звучить, що дає можливість почути оратора в будь-якій точці приміщення.

Правильність мови – це дотримання діючих норм української літературної мови.

Приведення до абсурду – міркування, що показує помилковість будь-якого положення шляхом виведення з нього абсурду, тобто суперечності.

Прийоми тактики оратора – певні дидактичні, мовні, техніко-інтонаційні форми, в яких передається інформація.

Приказка – стійкий фольклорний вираз, який несе у собі емоційно-образну характеристику якогось явища. Приказка на відміну від прислів'я завжди виступає в мовленні як частина судження. За своєю структурою вона може співвідноситися із реченнями, із словосполученнями.

Примовка – жартівливий, переважно римований вислів, що використовується в усному і писемному мовленні в різних життєвих ситуаціях.

Принцип достатньої підстави – принцип, який вимагає, щоб у кожному твердженні зазначалися підстави, через які воно приймається і вважається істинним.

Принципи тактики оратора – основоположні правила побудови промови, основні вимоги до неї.

Прислів'я – це виражений структурою речення влучний образний вислів, який формулює певну життєву закономірність або правило, що є широким узагальненням багатомістових спостережень народу, його суспільного досвіду.

Промова – публічний виступ з будь-якої теми; текст такого публічного виступу.

Просодія (грец. *prosodia* – наголос, приспів) – система вокалізації промови (тон, інтонація, темп, гучність вимови промови).

Регістр – складова частина поняття “діапазон” – частина звукового ряду, ряд сусідніх звуків, об'єднаних тембром. Існує три Р.: високий, середній, нижній. Яскравою є мова, коли оратор володіє широким діапазоном – у трьох регістрах.

Резонатори – частина голосового апарату, що включає до себе гортань, порожнини рота й носа. Вони посилюють звук, що виникає завдяки дії голосових зв'язок. Зміни форми і об'єму порожнини рота забезпечують чіткість кожного звука або дають резонанс.

Ритм промови - зміни певних частин промови за довжиною звучання, а також чергування мови, що звучить, та пауз.

Риторика – теорія і мистецтво ораторської промови.

Риторичне запитання – запитання, яке не переслідує мети отримати відповідь слухачів, спрямоване на ствердження якоїсь ідеї або таке, що використовується як засіб підсилення уваги аудиторії.

Риторичний вигук – особливо емоційне твердження або заперечення, констатація якогось факту або думки, що супроводжується кличною інтонацією.

Сила голосу – рівень гучності й волі звучання.

Синекдоха (грец. synecdoche – співвіднесення) – заміна одного слова чи виразу іншим на основі якоїсь кількісної характеристики предмета мовлення.

Словесна наочність – живі образи й картини, які створюються ораторами за допомогою мовних засобів, на відміну від образів, які сприймаються зором або за допомогою інших рецепторів, тобто на відміну від предметної наочності. С. н. досягається шляхом умілого використання тропів, прислів'їв, приказок, афоризмів, інших зображувальних засобів мови.

Слухання – певна розумова діяльність людини, спрямована на увагу до промови іншої людини.

Софізм (грец. sophisma – судження, придумане розумно, хитро) – міркування, що здається правильним, але що містить приховану логічну помилку і служить для додання видимості істинності помилковому твердженню.

Спіральний спосіб доказу – багаторазове згадування однієї й тієї ж думки, щоразу збагаченої новою інформацією.

Способи тактики оратора – комплекс мовних, ди-дактичних, техніко-інтонаційних тощо заходів для організації роботи аудиторії, за допомогою яких посилюється її інтелектуальна, пізнавальна й емоційна діяльність.

Спростування – міркування, спрямоване проти висунутої тези і встановлення її помилковості або недоведеності.

Стиль (лат. stylus – стрижень для письма) – спосіб використання мови, заснований на виборі з різноманітних мовленнєвих запасів тих засобів, які найкращим чином забезпечують спілкування між людьми в даних умовах. Розпізнають такі стилі: розмовно-побутовий (розмовний); офіційно-діловий; науковий; ораторсько-публіцистичний; літературно-художній.

Стратегія оратора – 1) розробка основних напрямів промови; 2) дії оратора, спрямовані на пошук ідеї промови.

Ступінчатий спосіб доказу – поступовий плин думки від загального до конкретного чи навпаки.

Судове ораторське мистецтво – це комплекс знань і умінь юриста з підготовки і проголошення привселюдної судової промови відповідно до вимог закону; уміння побудувати об'єктивно аргументоване міркування, що формує науково-правові переконання; уміння впливати на правосвідомість людей.

Судові дебати – частина судового розгляду, під час якої сторони підбивають підсумки проведеного дослідження фактичних обставин справи, аналізують зібрані докази, висловлюють і обґрунтовують кожен свою думку з приводу питань, що підлягають розгляду судом.

Суперечність – два вислови, один з яких є запереченням іншого.

Тактика оратора – 1) сукупність принципів, способів, прийомів розгортання (доказування) основної ідеї промови; 2) план досягнення цілей промови.

Теза – 1) основна ідея промови; 2) твердження, істинність якого треба довести у промові оратора.

Тембр – якість, забарвлення звука, якими відрізняються один від одного звучання однієї і тієї ж висоти.

Тембр голосу – звукове забарвлення, характерне для кожного голосу (або інструмента).

Темп мовлення — це швидкість, з якою оратор вимовляє слова, речення, весь текст у цілому. Він залежить від індивідуальних особливостей промовця, його темпераменту, від теми та змісту промови, а також від умов, за яких виголошується промова, та особливостей аудиторії.

Техніка мовлення – уміння оратора володіти голосом, інтонувати виступ та управляти аудиторією. У вузькому сенсі складається з трьох аспектів: дикції, дихання, голосу (практично вони неподільні). Будова мовного апарату, властивості голосу людини, мовне дихання, артикуляція звуків, дикція, логічна пауза і логічний наголос, інтонація, мовні ноти, гігієна голосу оратора, особливості виступу перед великими і малими аудиторіями – основні поняття, що вивчаються у техніці мовлення.

Точність промови – ознака культури мови, що характеризується вмінням чітко і ясно мислити, знанням предмета мови і законів мови.

Троп (грецьк. tropos – зворот) – вживання слова або вислову в переносному, образному значенні. В основі тропа – зіставлення двох явищ, предметів, які близькі один одному за будь-якими ознаками.

Увага аудиторії – зосередження думки або зору, слуху на будь-якому об'єкті, спрямованість думки на кого-, що-небудь; цікавість до кого-, чого-небудь, вияв бажання роздивитися, зрозуміти і т.п. кого-, що-небудь; настроєність на сприйняття, фіксування чого-небудь органами почуття, пам'яттю, розумом.

Фігури (лат. figura - образ, вид) – стилістично значущі типи побудови фрази, її конструктивні особливості.

Фізіологічні паузи – паузи, викликані необхідністю вдихнути повітря. Як правило, вони збігаються з іншими паузами — граматичними, логічними і психологічними.

Чистота мови — відсутність у ній зайвих слів, слів-паразитів.

Ясність мови — характеристика терміна (поняття) з погляду визначеності, виразності його сенсу.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

(підручники і посібники)

- 1.Александров Д.Н. Риторика. Учебное пособие, 2-изд./ Д.Н.Александров - М.: Флинта: Наука, 2002. - 624с.
- 2.Абрамович С.Д. Риторика загальна та судова: Навчальний посібник/ С.Д.Абрамович, В.В.Молдован, М.Ю.Чикарькова- К.: Юрінком Інтер, 2002.-416с.
- 3.Ивакина Н.Н. Основы судебного красноречия (риторика для юристов). Учебное пособие./ Н.Н. Ивакина - М.: Юристь, 2003. - 384с
- 4.Молдован В.В. Судова риторика.Навчальний посібник./ В.В.Молдован- К: Інститут післядипломної освіти Київського національного університету ім. Т. Шевченка, 2001 - 312с,
- 5.Молдован В.В. Судова риторика. Навчальний посібник./ В.В.Молдован - К.: Кондор, 2006.-328с.
- 6.Олійник О.Б. «Мистецтво судових дебатів». Навчальний посібник/О.Б. Олійник- К., Кондор, 2010.-258с.
- 7.Олійник О.Б. «Правова риторика». Навчальний посібник/ О.Б. Олійник - К., Кондор, 2010.-166с.
- 8.Олійник О.Б. «Ораторське мистецтво юриста». Навчальний посібник/О.Б. Олійник -К., Кондор, 2010.-280с.
- 9.Олійник О.Б. «Прокурорська риторика». Підручник/О.Б.Олійник- К.,Алерта,2008.-304с.
- 10.Судова риторика: теорія і практика: навчальний посібник / В.В.Молдаван- 2-ге видання, перероблено і доповнено./ В.В.Молдаван - К: Юрінком Інтер,2010.-469с.
- 11.Сагач Г.М. Риторика Навчальний посібник, 2-е вид./ Г.М. Сагач - К: Видавничий Дім „Ін Юре", 2000. - 568с.
- 12.Хоменков І.В. Еристика: Мистецтво полеміки. Навчальний посібник/ І.В.Хоменков -К: Юрінком, 2001. -273с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д, Гураль М.И., Чикарькова М.Ю. Риторика.История развития риторики./ С.Д.Абрамович, М.И. Гураль, М.Ю.Чикарькова - Черновцы, 2000.
2. Алексеев Н.С., Макарова З.В. Ораторское искусство в суде./ Н.С.Алексеев, З.В.Макарова - Ленинград, 1989.
3. Аннушкин В.И. Первая русская риторика. /В.И.Аннушкин -М., 1989.
4. Бабич Н.Д. Основы культуры мовлення./ Н.Д.Бабич - Львів, 1990.
6. Безменова Н.А. Очерки по теории и истории риторики./ Н.А.Безменова - М., 1991.
7. Бернацкий Г.Г. Культура политической дискуссии./ Г.Г.Бернацкий- Л, 1991.
8. Васильев А.Н. Основы культуры речи./ А.Н.Васильев - М.,1990.
- 9.Введенская Л.А., Павлова Л.Г. Культура и искусство речи./ Л.А.Введенская, Л.Г.Павлова - М., 1984.
- 10.Вернидубов І. Структура і зміст промови прокурора при відмові від обвинувачення //Право України - 1993- № 9-10.
- 11.Вернидубов І. Правові наслідки відмови прокурора від обвинувачення // Право України - 1995- № 5-6.
12. Дадерко Л. Зміст і структура обвинувальної промови прокурора // Право України .-2002.-№ 2.
- 13.Дадерко Л. Підготовка обвинувальної промови прокурора // Право України - 1999.-№9.
- 14.Дадерко Л. Культура і стиль обвинувальної промови прокурора // Право України .-2000.-№ 3
15. Джурук В., Амігуд М. Репліка на зауваження нашого опонента // Право України .-1991.-№5.
- 17.Долежан В. Проблеми участі прокурора у кримінальному судочинстві в аспекті судової реформи./ Право України.- 2010.-№ 5

- 18.Зворышин Ю.Н. Юмор в публичном выступлении./ Ю.Н. Зворышин- М, 1997.
- 19.Ивакина Н.Н. Культура судебной речи./ Н.Н.Ивакина - М.,1995.
- 20.Карнеги Дейл. Как вырабатывать уверенность в себе и влиять на людей выступая публично./Д.Карнеги - М, 1994.
- 21.Кацавец Р. Культура думки і слова у професійній діяльності юриста.// Право України- 2009-№ 2.
- 22.Китаев А. Про культуру судового процесу // Право України .- 1994.- № 5-6.
23. Коні А. Як привернути й утримати увагу аудиторії // Закон і бізнес. – 2004. – 4-10 вересня (№ 36). – С. 17.
- 24.Кони А.Ф. Советы лекторам. Искусство речи на суде//Избранные сочинения в 2-х томах./ А.Ф.Кони. - М, 1959.
- 25.Кохтев Н.Н. Ораторская речь: стиль и композиция./ Н.Н.Кохтев- М., 1992.
- 26.Лукін С. Поняття принципу змагальності у судовому процесі.// Право України .-2010.-№3
27. Мохонько О. Можливості реалізації принципу змагальності сторін під час затримання особи: проблеми теорії і практики.//Право України.-2009.-№10
28. Нюрнбергский процесс : Сб. материалов: в 8-ми томах. - М, 1987-1991рр.
29. Овчиннікова А.П. Тенденції розвитку сучасної риторики // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 18. – О.: Юрид. літ., 2003. – С.69 – 74.
- 30.Овчиннікова А.П. Формування традицій мовного дискурсу в Україні // Там же. – Вип. 21. – О.: Юрид. літ., 2003. – С.58 – 63.
- 31.Олійник О.Місце юридичної риторики у колі гуманітарних наук, їх взаємозв'язок та взаємодія.// Право України.- 2010.- № 9.
32. Олійник О. Юридична риторика як теоретична і прикладна наука: реалії та перспективи розвитку.// Право України.-2010.-№ 11.
33. Павлова Л.Г. Спор, дискуссия, полемика./ Л.Г.Павлова - М, 1991.
34. Писаренко Л.М. Мова як чинник формування ментальності юристів // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 21. – О.: Юрид. літ., 2003. – С.63 – 67.
- 35.Поттешер Ф. Знаменитые судебные процессы/ Ф.Поттешер - М., 1985.

36. Прокопович Ф. Філософські твори. Т. 1./ Ф.Прокопович - К, 1991.
37. Радзвілл А. Мистецтво риторики або допомога юристу побудувати будь-який виступ // Юрид. журнал. – 2005. – № 8. – С. 132 – 135.
38. Радос В.В. Спор и полемика./ В.В.Радос - М, 1989.
39. Романова М.В. До питань риторики // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 18. – О.: Юрид. літ., 2003. – С. 935 – 937.
40. Русские судебные ораторы в известных уголовных процессах XIX века // Сост. И.Потапчук. - Тула, 1997.
41. Сергеич П. Искусство речи на суде./ П.Сергеич - М, 1988.
42. Смолярчук В.И. А Ф. Кони и его окружение (Очерки)/ В.И.Смолярчук - М.,1990.
43. Смолярчук В.И. Ф.Н. Плевако - судебный оратор./ В.И.Смолярчук - М., 1989.
44. Смолярчук В.И. Гиганты и чародеи слова./ В.И.Смолярчук - М.,1984.
45. Сопер Поль. Основы искусства речи./П.Сопер - М., 1992.
46. Сперанский М.М. Правила высшего красноречия./ М.М.Сперанский - М., 1973
47. Стратий Л.М., Литвинов В.Д, Андрушенко В.А. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии./ Л.М.Стратий, В.Д.Литвинов, В.А.Андрушенко. - К., 1982.
48. Судебные речи знаменитых русских адвокатов//Сост ред Е.Л. Рожникова – М., 1997.
49. Судебные речи адвокатов Украинской ССР. - М., 1959.
50. Судебные речи прокуроров. - М., 1958.
51. Судові промови адвокатів України // Ред кол. Медведчук В.В. та інші. - К., 2000.
52. Тимченко Г. Судові дебати як етап судового розгляду в цивільному процесі.// Право України.- 2008.- № 6
53. Токарська А.С., Кочан І.М. Культура фахового мовлення правника. – Л.: Світ, 2003. – 312 с.
54. Томан Іржі. Мистецтво говорити. - К., 1989.

55. Цицерон Марк Тулій. Три трактата об ораторском искусстве. - М., 1972.
56. Чепіга І.П. Ораторське мистецтво на Україні в 16-17 столітті // Українська мова і література в школі. - 1989 - №10.
57. Ясинюк М.М. Про деякі положення, які необхідно знати при підготовці до виступів в судових дебатах // Право і безпека. – 2006. – № 5 / 1 (№ 1). – С. 108 – 110.